

Kulturmiljöutredning nr 9

Kristineholm

Ett riksintresseområde för kulturmiljövården
2016

NORRTÄLJE
KOMMUN

Kulturmiljöutredningar Norrtälje kommun 2011-2016

I Norrtälje kommun finns höga kulturmiljövärden, något som avspeglas i det stora antalet riksintresseområden för kulturmiljövården som Riksantikvarieämbetet pekat ut. I Norrtälje finns det finns 26 sådana områden och 2011 beslutade Norrtälje kommun att göra en kulturhistorisk utredning av 22 av dessa områden, dels för att skapa ett bättre beslutsunderlag för kommunen och dels för att informera om riksintresseområdets kulturmiljövärden till allmänheten.

Följande områden ingår i den kulturmiljöutredning som genomförts:

Skärgårdsmiljöer

1. Arholma
2. Backbyn
3. Barnens Ö
4. Svartlöga – Rödlöga

Farleds- och kommunikationsmiljöer

5. Grisslehamn
6. Väddö kanal

Landsbygd, förhistoria till stormaktstid

7. Estuna – Lohärad
8. Häverö
9. Kristineholm
10. Länna
11. Norsjö
12. Roslagsbro
13. Skederid – Husby-Sjuhunda
14. Skedviken
15. (Skepptuna) – Närtuna – Gottröra
16. Söderby-Karl
17. Vagnåla

Herrgårds- och slottsmiljöer

18. Näs

Industrimiljöer

19. Edsbro
20. Hallstavik
21. Herräng
22. Skedbobruk

Innehållsförteckning

Inledning	4
Presentation av riksintresseområdet	6
Riksintresset Kristineholm	8
Landskapet	9
Fornlämningsmiljö vid förhistorisk havslinje	10
Tidig centralbygd	11
Bymiljö	15
Sättraby	16
Byorganisation	17
Herrgårdslandskap	21
Representativt utformade miljöer	22
Värden att bevara och utveckla	27
Riksintressebeskrivningen	27
Kärnvärden i riksintresset	28
Tips och råd för dig som bor	29
Planering på landsbygden	31
Källor	36

Inledning

Norrtälje är en expansiv kommun. Det medför ett ökat exploateringsstryck på attraktiva områden med närhet till Norrtälje stad och i kommunikativt fördelaktiga områden.

I kommunen finns bland annat mycket höga kulturmiljövärden, vilket avspeglas i att det finns 26 riksintresseområden för kulturmiljövården i kommunen. Flera av dem ligger i områden som är attraktiva för framförallt exploatering för nya bostäder.

Att kommunen har många områden med höga kulturhistoriska värden är en tillgång och det är viktigt att planering och hänsyn tas så att ny bebyggelse inte påtagligt skadar dessa specifika miljöer och karaktärer.

Kommunen beslutade 2011 och 2013 om medel för utförande av kulturmiljöanalyser för att klargöra förutsättningarna för förändring av markanvändningen i samspel med de kulturvärden som finns i dessa områden. Huvudsyftet har varit att skapa ett beslutsunderlag för kommunens bygglovgivning och planarbete samt att informera om riksintresseområdets kulturmiljövärden till allmänheten.

Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras natur- eller kulturmiljövärden eller med hänsyn till friluftslivet skall enligt miljöbalkens 3 kap 6 § så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön.

De områden som lyfts fram som riksintressanta i landet från kulturmiljösynpunkt, är de som på ett tydligare sätt än andra, visar upp en lokal karaktär och kvalitet genom att det går att avläsa tidsdjup, särprägel eller representativitet för den specifika karaktären eller kvaliteten. Riksintresseområdena ska kunna ge betraktaren ett utsnitt av en pedagogisk, spännande och levande berättelse om landets och befolkningens utveckling.

Det är ett av riksintresse-instrumentets styrka att kunna anlägga ett nationellt perspektiv på en lokalt vanligt förekommande företeelse. Fysisk planering går i mångt och mycket ut på att väga olika samhällsintressen i den fysiska miljön, mot varandra, för att nå en långsiktigt hållbar samhällsutveckling. Välgrundade avvägningar förutsätter kunskap om dessa olika samhällsintressen. Det här dokumentet avser att beskriva och belysa de kulturmiljövården som finns så att de bevaras och utvecklas i samklang med samhällsplaneringen.

Vårt kulturarv är inte bara en självklar del av en god och stimulerande livsmiljö, utan även en viktig resurs för rekreation, friluftsliv, turism- och besöksnäringen. När vi gör förändringar i den fysiska miljön är det allas vårt ansvar att ta tillvara och utveckla kulturarvet, så att det kan föras vidare till kommande generationer.

Det nuvarande urvalet av riksintresseområden gjordes till största delen år 1987 i samband med tillkomsten av naturresurslagen (NRL), då begreppet riksintresse fick en juridisk innebörd.

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) är ansvarig myndighet för riksintresseområden för kulturmiljövården. De befintliga motiv- och värdebeskrivningar för de befintliga riksintresseområdena beslutades under åren 1996-97. Länsstyrelsen i Stockholms län har påbörjat en översyn av länets riksintressen. Det arbetet skall vara slutfört 2019. De 22 analyser som nu är framtagna för Norrtälje kommun kommer att vara ett viktigt underlag för eventuella förändringar avseende innehåll och avgränsningar.

Beskrivningen till riksintresset Kristineholm framhåller odlingslandskapets långa kontinuitet som manifesteras genom de många fornlämningarna från bronsåldern och järnåldern. Bronsålderns lämningar i form av rösen och stensättningar är samlade kring den forna havsviken vid sjön Erken. Inom riksintresset finns även den stora Sättra by med omgivande odlingsmarker samt Kristineholms herrgård med omgivande torp, arbetarbostäder och industrilämningar, samt järnväg.

Presentation av riksintresseområdet

Riksintresset Kristineholm ligger i Norrtälje kommuns västra del och sträcker sig västerut från sjön Erkens västra strand. Området visar på bebyggelseutvecklingen från bronsålder fram till bybildning och herrgårdsetablering. Inom riksintresseområdet finns rika fornlämningsmiljöer från brons- och järnålder, en bymiljö med lång historisk kontinuitet, Sättraby, samt Kristineholms herrgård karakteristiskt belägen i anslutning till Erkens strand.

Området var tidigt en centralbygd invid en vattnled som sträcker sig från Erken och österut ut i Östersjön. I anslutning till den forna vattenlinjen finns omfattande lämningar från bronsålder och äldre järnålder, och flera gravfält och en fornborg visar på bosättningar under brons- och järnåldern. De forntida lämningarna har inget direkt samband med senare tiders bebyggelse, utan representerar sannolikt byar som flyttats någon gång under järnåldern.

Sättraby i områdets västra del är belägen på en rullstensås, Börstilsåsen, centralt i en större dalgång. Byn har en omfattande utbredning med en sammanhållen bebyggelse och en tydlig bykärna. I anslutning till byn finns ett flertal gravfält från järnåldern vilket visar på byns långa bebyggelsekontinuitet. Kristineholms herrgård är belägen invid Erkens strand, på den tidigare byn Östersättras marker. I Östersättra fanns två fräsegårdar och tre skattegårdar, och herrgården bildades genom uppköp av skattegårdarna under 1600-talet. Landskapet kring herrgården kännetecknas av en stor mängd torp som visar på herrgårdens organisation.

Riksintresset Kristineholm

Motivering:

Odlingslandskap med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet, bymiljö samt mindre herrgårdsmiljö från 1700-talet. (Fornlämningsmiljö)

Uttryck:

Bronsålderns gravrösen och stensätningar samlade kring den forntida havsviken samt stora järnåldersgravfält och en fornborg visar på en tät bosättning under bronsåldern och järnåldern. Den stora Sättra by med tät bebyggelse, omgivande öppna odlingsmarker och skog. Kristineholms lilla rokokoherrgård med trädgård, ekonomibyggnader och omgivande jordbruks- och skogsmarker med alléer, statarbostäder, många torp samt skola och lämningar av en såg, en ångkvarn och järnväg.

Området representerar både en bymiljö med lång historisk kontinuitet, en rik fornlämningsmiljö invid en forntida havsvik samt en mindre herrgårdsmiljö.

Landskapet

Landskapet präglas av östra Mellansveriges typiska sprickdalsterräng med omväxlande öppna dalgångsstråk, sprickdalsjöar, skogsdominerade moränhöjder och öppna hållmarker. Sjön Erken är en rest av en forntida havsvik, som under bronsåldern utgjorde Östersjöns kustlinje. Väster om sjön övergår landskapet i flikiga dalgångar av varierande storlek och riktning.

Vid Sättraby utbreder sig en större öppen dalgång med bebyggelsen belägen på ett större moränparti centralt i dalgången omgivet av ett småkuperat mosaikartat skogslandskap. I områdets östra del invid sjön Erken löper en rullstensås i nord-sydlig riktning. Söder om Kristineholms herrgård vidtar ett småkuperat och mosaikartat landskap med oregelbundna flikiga dalgångar med en småbruten karaktär. Här avbryts de uppodlade dalgångarna med öppna hagmarker på moränstråk och stenbundna höjdparter med mycket berg i dagen. De moränhöjder som under lång tid kontinuerligt brukats som betesmark har skapat gynnsamma förutsättningar för en artrik hävdgynnad flora. De öppna träd- och buskbärande betesmarkerna bidrar till variation och formrikedom.

De lågt liggande sedimentfyllda dalgångarna är sedan länge uppodlade. Redan under järnålder var stora delar av landskapet ianspråktaget. Landskapets långa brukningskontinuitet framkommer genom rika fornlämningsmiljöer i området. På rullstensåsen vid sjön Erken finns gravar, bl a i form av rösen från bronsåldern som visar på områdets tidiga betydelse och kustnära läge. Järnålderns gravfält är i området ofta lokaliserade till områden utanför den nuvarande bebyggelsen, något som visar på en bebyggelseförskjutning mellan förhistoriens bosättningar och de historiska bylägena.

Bebyggelsen i området består av Kristineholms herrgård invid Erkens östra strand, med tillhörande arbetarbostäder och torp. Öster om herrgårdens marker ligger Sättra by, en större by med samlad bebyggelse belägen i en öppen uppodlad dalgång. Genom området löper två större vägar i nord-sydlig riktning och landskapets olika delar och brukningsenheter knyts ihop av ett väl bibehållet äldre vägnät.

Nyckelkaraktär

- Formrikt sprickdalslandskap som skiftar i skala, från småbrutna väl avgränsade, till större flackare landskapsrum
- Hög grad av öppenhet som ger långa siktlinjer och stor överblickbarhet
- Bestående spår av områdets strategiska läge invid forntida vattenleder
- Levande landsbygd med stort tidsdjup
- Rika fornlämningsmiljöer och ett sammanbindande äldre vägnät
- Karaktäristiskt herrgårdslandskap i anslutning till Kristineholms herrgård

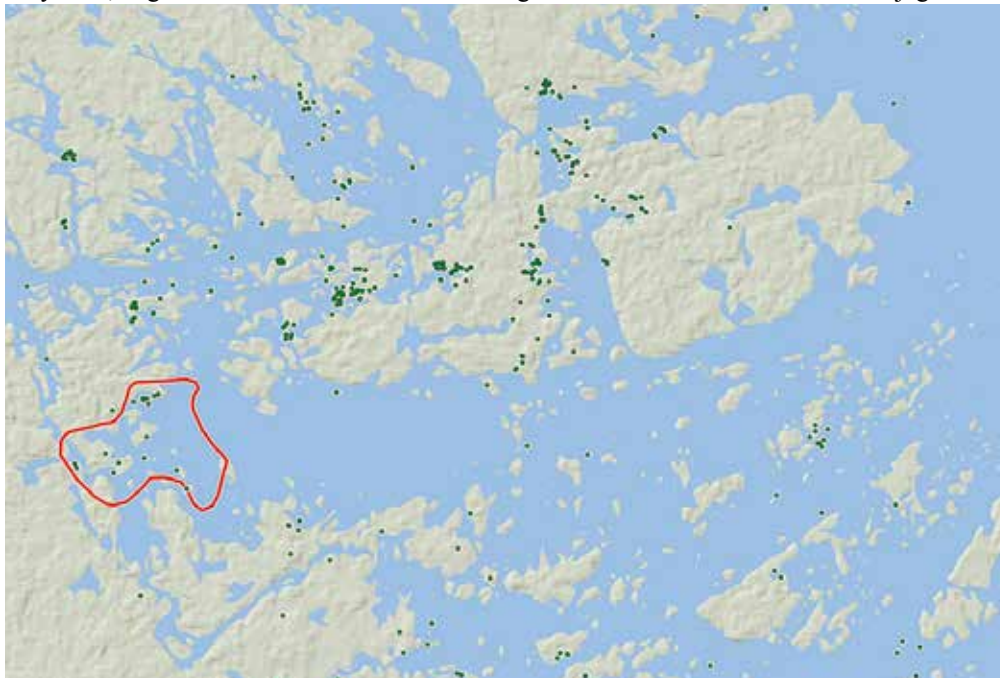
Fornlämningsmiljö vid förhistorisk havslinje

- Välbevarat torplandskap
- Den stora Sättraby med samlad bykärna väl synlig i den öppna uppdelade dalgången

Tidig centralbygd

Under bronsåldern var sjön Erken den innersta delen av en lång havsvik som slingrade sig genom de trånga och idag uppdelade dalgångarna från Östersjön. Dagens moränhöjder var öar och skär i ett öppet skärgårdslandskap. De huvudsakliga kommunikationerna vid den här tiden gick via vattnet. Bosättningarna lokaliserades nästan uteslutande till fjärdar och vikar i anslutning till dåtidens strandlinjer. Under loppet av bronsåldern fick jordbruket en större betydelse, något som resulterade i att befolkningen blev mer bofast än stenålderns jägar- och

Bronsålderns samhälle var beroende av vattenvägarna. Bosättningarna lokaliserades nästan uteslutande till fjärdar och vikar och det är i anslutning till dåtidens strandlinjer vi idag finner lämningarna efter bronsålderns invånare.

samlarsamhällen. Besittningsrätten till marken manifesterades genom att rösen placeras på höjder i landskapet väl synliga från vattenvägarna.

Ett flertal rösen finns samlade på de högre partierna av den rullstensås som korsar landskapet i nordsydlig riktning nordväst om Kristineholms herrgård. Under bronsåldern, då vattnet stod 25 - 30 meter högre än idag och stora delar av dagens odlingsmarker var under vatten låg området i anslutning till kustlinjen. Under bronsåldern var vattnet den förenande faktorn och de kända bronsåldersmiljöerna i Norrtälje kommun är alla knutna till forntida farleder och strandlinjer.

Bronsålderns människor brukade marken extensivt och även om åkerbruket fick en allt större betydelse, var boskapsskötsel fortfarande dominerande. Förutsättningarna för bete var goda, och de bärande fodermarkerna bredde ut sig utmed stränderna i de grunda havsvikarna i dalgångarna. Tillsammans med det extensiva jordbruket skapade boskapsskötseln en mosaik av skog, små åkrar och öppna till halvöppna betespräglade gräsmarker. Ädellövträd utgjorde

en större del av skogarna än de gör i dag, och skogarna rymde vilt i form av bland annat hjort och vildsvin.

Redan under slutet av bronsåldern började dalgångarna grundas upp. Landskapet förändrades dramatiskt från skärgårdslandskap till dalgångslandskap under loppet av äldre järnåldern. Vid tiden för Kristi födelse var Erken en insjö avsnörd från Östersjön.

Under äldre järnålder (500 f Kr–550 e Kr) började djuren stallas under vintern och gödseljordbruket infördes, åkrarna kunde därigenom brukas mer intensivt. Ängen var en förutsättning för utvecklingen av ett fastare åkerbruk. På de gamla havsbottnarna hade

Ett röse från bronsålder, beläget på höjpartiet i anslutning till den forna strandkanten.

vattnet lämnat plats för foderbärande sankt ängs- och våtmarker. Det äldsta jordbruket var knutet till lättodlade jordar utmed väl-dränerade sluttningar som kunde bearbetas med hacka eller årder. Sannolikt präglades odlingssystemet av återkommande röjningar, träda och uppodlingar med permanent odling av åkrarna närmast gårdarna. Den äldre järnålderns gravar har i regel en tydlig koppling till lätt dränerade jordarter. Dessa gravar representerar i vissa fall bebyggelse-lägen som övergivits eller flyttats under järnåldern.

Lämningarna från den äldre delen av järnåldern (500 f. Kr - 500 e. Kr) består av företrädesvis

av flacka stensättningar ofta i större gravfält med en variation i utformandet. Gravarna har olika form med treuddar, kvadratiska och runda gravar, ofta med kantstenar och ibland markerade med resta stenar. På samma rullstensås där bronsålderns rösen är belägna, finns fem gravfält som innehåller gravformer från framförallt äldre järnålder. Ett av gravfälten beläget vid Kristineholms herrgård består av 220 gravar. På en moränhöjd på samma rullstensås ligger även en fornborg. Fornborgar anlades vanligen på höjder i anslutning till farleder och kommunikationsleder och kan ha ingått i ett större system för bevakning och kontroll.

Den yngre järnålderns gravfält är belägna i anslutning till dagens bebyggelsemiljöer.

Under yngre järnåldern (550 – 1050 e Kr) skedde en kraftig kolonisation av området. Bebyggelsen koncentrerades till områden där förutsättningarna för odling var som mest gynnsamma och kommunikationerna var goda. I övergången till yngre järnålder lades grunden till dagens byar och gårdar. Gårdar lokaliserades till höjdlägen nära eller på samma plats som de historiskt kända bytomterna. Ägorna markerades med by- och gårdsgravfält i nära anslutning till dagens bytomter. Ortnamn med efterleder på *-by*, *-sta* *-tuna* m.fl. vittnar om

Bymiljö

byarnas långa kontinuitet. I anslutning till Sättraby finns ett flertal gravfält på impediment och i hagmark som visar på bebyggelselägets kontinuitet ner i yngre järnåldern.

Sättraby

Sättraby är belägen i en öppen, topografiskt varierad dalgång. Bebyggelsen ligger väl samlad centralt i det öppna odlingslandskapet på den östvästliga Börstilåsen. Dagens stora täta bykärna med anslutande vägnät har lång kontinuitet. På åsen i närheten av byn finns rika fornlämningsmiljöer som vittnar om det långvariga bruket av dagens bördiga marker. Flera gravfält både från den äldre och yngre järnåldern vittnar om en tät bebyggelse redan under förhistorisk tid, och byn anses under medeltiden ha varit en centralort med tingsplats och träkyrka. Tingsplatsen och den tidigare träkyrkan sägs ha varit belägen vid Kapellbacken i

Sättra by med tillhörande odlingsmark vis storskiftet 1770. Byn har karaktären av en klungby och ligger samlad i anslutning till ett vägnät centralt i odlingsmarken. På flygbilden framgår att bystrukturen idag till stor del liknar 1700-talets. Idag har byn utökats med gårdsbebyggelse mot nordväst, men annars har byn fortfarande en samlad bybebyggelse. Karaktären av klungby framvuxen i anslutning till ett vägnät är bestående.

På moränhöjder i anslutning till byn finns ett flertal järnåldersgravfält, och i odlingsmarken finns många odlingsrösen som vittnar om tidigare generationers investeringar i jordbruket.

norra byn. Här ligger idag Salems missionshus. *Saetra* omtalas 1451 och var tidigt en stor by. På 1560-talet hade byn hela sex gårdar.

Gårdarna representerar delar i byns marker, och de enskilda gårdarna har genom hemmansklyvningar under årens lopp delats upp i flera brukningsdelar. Vid storskiftet 1770 var Sättrabys sex gårdar uppdelade på 20 brukningsdelar, vilket resulterade i en tät bebyggelsestruktur i byn. Från 1700-talet och framåt utvidgades byn gradvis och nådde sin maximala storlek på 25 brukningsdelar i början på 1900-talet.

Dagens bystruktur följer i stor utsträckning storhetstidens utbredning. Från bygatan framträder gårdsmiljöer med ett myller av bebyggelse från olika tider. I byn med omnejd finns en rad olika spår som över tid vittnar om det folkliv som var högst påtagligt i byn en bra bit in på 1900-talet. Från 1700-talet och framåt spelade byns bönder en viktig roll när det gäller träkolsförsörjning till den kolslukande masugnen i Edsbro. Rester efter den tunga koltillverkningen finns i skogarna runt om byn. Med järnvägens ankomst 1897 blev Sättraby en anhalt på vägen till Norrtälje. I byn fanns så sent som på 1940-talet två affärer och tre frikyrkor i byn. På 1950-talet tog det nya bilsamhället en framskjuten plats vid byns infart genom etableringen av en bensinmack i läget för en av landsbygdens alltmer överflödiga linbastur, som användes för torkning av lin. Ännu finns åtminstone en av byns linbastur kvar sydväst om byn.

Byorganisation

Sättra by har en tydlig tät bystruktur samlad kring ett vägnät. Den omgivande odlingsmarken är karakteristisk indelad i ett strålformat mönster som utgör ramverket för byns äldsta markindelning. Byn och odlingslandskapet har behållit stora delar av den äldre grundstrukturen trots skiftesreformernas rationaliseringar. Fram till 1860-talets laga skifte var gårdarnas marker uppdelade på många små långsmala remsor spridda runt hela byn. I och med laga

skifte upphörde ägoblandningen och de många små åkertegarna slogs samman till större brukningsenheter. Varje brukningsdels åkermark utgick radiellt från bykärnan. För Sättraby innebar däremot inte laga skiftet den splittring av bygemenskap och landskap som var vanlig på andra håll. Byn växte istället organiskt vidare med nya gårdsmiljöer längs med bygatan norrut.

Äldre gårdsmiljöer

Sättra by har en välbevarad tät bykärna med en rad äldre kringbyggda gårdsmiljöer. De ligger centralt och bär fortfarande de ursprungliga namnen Storgården, Norrgården, Mellangården, Västergården, Östergården och Södergården. Flera av dessa har välbevarade gårdsmiljöer med boningshus och anslutande ekonomibygnader. På Östergården finns ett av byns äldsta boningshus. Moderniseringen av jordbruket som följde efter 1800-talets skifte avspeglas främst i byns yttre årsringar med gårdsbebyggelse från 1800-talet och framåt. Här märks nya typer av mangårdsbyggnader utformade enligt rådande arkitekturstilar.

Det småskaliga månghussystemet ersattes av storskaliga ekonomibygnader som rymde flera funktioner. Flera av de äldre gårdarna på den ursprungliga bytomten följde samma modernisering och kännetecknas numera av en mer glest bebyggd gårdstomt. Det ekonomiska välstånd som jordbruket gav manifesterades i vissa fall i större mangårdsbyggnader uppförda

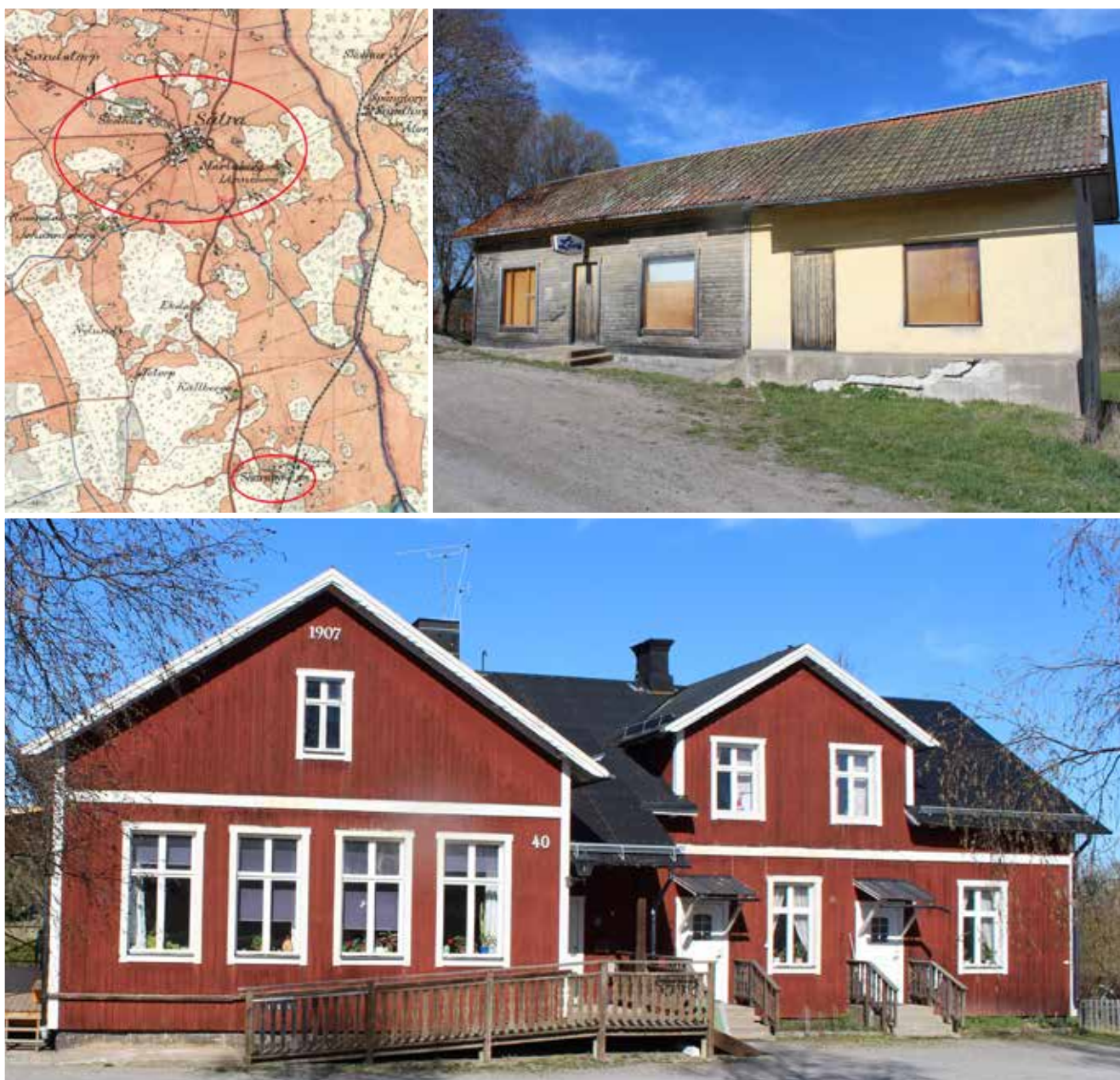
Flera av gårdarna i Sättraby har välbevarade boningshus med anslutande ekonomibygnader

i två våningar. Den nordliga gården med tillhörande lång ekonomibyggnad är ett sådant exempel. Stora rationella ekonomibyggnader krävde mer utrymme och byggdes ibland utanför de ursprungliga gårdstomterna. De ekonomibyggnader som uppfördes för olika behov i jordbruket är en viktig del av den agrara miljön och betydelsefulla för byarnas karaktär. Yngre bebyggelse utan direkt koppling till den agrara driften har med tiden växt fram kring de gamla landsvägarna och i utkanten av byarnas odlingsmarker.

Samhällsservice

Skola har funnits i Sättraby sedan 1866. Först hölls undervisningen i en stuga vid Smedstorp, men 1873 byggdes en skolbyggnad i byn. År 1907 uppfördes ytterligare en ny skola som idag fungerar som bygdegård. I byn uppfördes även missionshus. När järnvägen från Rimbo drogs

I kartan ovan från 1901-1906 syns järnvägsstationens lokalisering i relation till byn. Övre bilden till höger visar den gamla livsmedelsbutiken som stängde 1994. Nedre bilden visar Sättrabys skolbyggnad från 1907, som idag fungerar som bygdegård.

vidare mot Häverösund 1898 anlades en station i närheten av byn. Stationen lokaliserades till utkanten av byns odlingsmarker i söder. Att järnvägen inte drogs upp till bybebyggelsen sägs bero på att byborna var oroliga för att djuren skulle bli skrämde samt att de inte ville stycka upp odlingsmarken. Järnvägen innebar samtidigt möjligheter för jordbrukarna i byn. Delägare i byn byggde ett andelsmejeri och hyrde sedan ut det till mjölkcentralen. Mejeriet lades ner 1941. I byn har det även funnits lanthandel fram till 1994.

Persontrafiken på järnvägen upphörde 1966, och godstrafiken 1977. Bilismen och den ökade trafiken innebar att vägnätet anpassades till de ökade trafikflödena. Den gamla landsvägen som

Bensinmacken vid infarten yttill Sättraby.

Sättrabys gårdsbebyggelse är tydligt synlig från det omgivande öppna odlingslandskapet.

Herrgårdslandskap

tidigare gick igenom byn drogs om och rätades ut, och idag löper länsväg 280 öster om byn. I vägkorset mellan väg 280 och infarten till Sättraby finns fortfarande en bensinmack.

Representativt utformade miljöer

Säterier och herrgårdar var ofta belägna i anslutning till sjöar och vattendrag och i områden med rika betes- och fodermarker, eftersom jordbruksdriften var inriktad mot boskapsskötsel. Herrgårdarna var högreståndsmiljöer med byggnader som avvek från den övriga landsbygden, ofta var de uppförda med hjälp av sin tids mest framträdande arkitekter. Man påverkade också landskapet omkring genom en målinriktad planering av vägnät samt anläggande av alléer, parker och trädgårdar. Det herrgårdspräglade landskapet utmärks genom storskaliga odlingsmarker och sitt medvetet planerade landskap med vägdragningar, alléer och arbetarbostäder.

Ståndsmässiga herrgårdar

Under 1600-1700-talen började det övre samhällsskiktet manifesteras sin samhällsställning och sitt välstånd i påkostade herrgårdar. Huvudbyggnaden fick ofta ett dominerande läge intill stränder med visuell kontakt med omgivande landskap och med en zon fri från övrig bebyggelse. Man påverkade också landskapet omkring genom en målinriktad planering av vägnät, storskalig markarrondering samt anläggande av alléer och trädgårdar. Storgodsdriften på de rationellt skötta storjordbruken resulterade i öppna sammanhängande odlingsmarker. Ibland fick flera byar avhysas för att ge plats åt herrgårdarna och deras vidsträckta odlingsmarker. Arbetskraftsbehovet var stort och en stor del av arbetet på de stora jordegendomarna utfördes av statare, torpare och tjänstefolk. Torpen låg ofta i utkanten av gårdens odlingsmarker och representerar den sociala motsatsen till högreståndsmiljön.

Kristineholms herrgård

Kristineholms herrgård anlades i början av 1600-talet på den historiska byn Östersättras marker. Den historiska bytomten var belägen söder om nuvarande herrgårdstomt, på andra sidan av ett vattendrag som löper västerut från sjön Erken. Östersättra bestod i början av 1600-talet av 5 gårdar varav 3 var skattegårdar, d v s självägande bönder som betalade skatt

Östersättras bytomt 1639. Byn bestod av fem gårdar vid vattendraget fanns mjölkvarnar. Kartan till höger från 1742 visar herrgårdsanläggningen Kristineholm som innebar en omvandling av det gamla bylandskapet .

till kronan, och 2 var fräsegårdar och betalade skatt till en adelsman. På 1620-talet köpte Jonas Bure d ä räntan i byns två fräsegårdar. Under 1600-talet och början av 1700-talet bytte gården ägare flera gånger och det är oklart när den första byggnaden på herrgårdstomten uppfördes. Någon gång under denna tid köptes även skattegårdarnas mark in till säteriet.

På 1740-talet köptes Kristineholm av landshövdingen Eric Oxenstierna på Hargs bruk, och då kom hela Östersättras forna mark att brukas som en ägofigur under säteriet. Hargs Bruk med tillhörande egendomar omvandlades till fideikommiss 1756. Den nye ägaren Oxenstierna lät troligtvis kort efter köpet uppföra dagens småskaliga rokokoplanläggning med huvudbyggnad och flyglar. Herrgårdsmiljön ligger högt med utsikt över sjön Erken och det omgivande odlingslandskapet. Placeringen vid sjön var ingen tillfällighet. Det gav goda möjligheter till

På flygbilden över Kristineholm syns herrgårdens välplanerade omgivning. Ekonomibyggnaderna är avskilda från herrgårdstomten som omges av en parkanläggning. Vägsystemet är rätlinjigt och kantat av ekar.

fiske men framförallt ett symboliskt värde av ett ståndsenligt läge och en vacker sjöutsikt, väl synligt både från det omgivande odlingslandskapet och vattenvägen.

Adeln skulle bebygga och arrangera sina gods ståndsmässigt för att inte få sina privilegier indragna. Arkitekturen hade stor betydelse som politiskt instrument i stormaktstidens nationsbygge. Det låg i statens intresse att ge landet en representativ fasad genom ståtliga byggnader som utstrålade makt, kultur och rikedom och som också speglade en välordnad statsmakt. Även landskapet i herrgårdens närområde anpassades för att betona egendomens och ägarens sociala status. Samhällets övre skikt manifesterade sin ställning och sitt välstånd i arkitektritade slott och herrgårdar. Den målinriktade planeringen påverkade också det omgivande landskapet genom anläggande av parker och trädgårdar, storskalig markarrondering och ett strukturerande vägnät.

Både huvudbyggnad och flyglar är uppförda i en våning med stomme av liggtimmer. De utgör en samstämd gårdsmiljö som kännetecknas av för rokokotiden typiska stildrag. Huvudbyggnadens brutna taksiluett möter ljusgul fasadputs indelad med rusticerande lisener och hörnkedjor. Flyglarna har diskret utformade säteritak, blyspröjsade fönster och följer i övrigt samma fasaduttryck som huvudbyggnaden.

Jordbruket var basen för herrgårdens ekonomi. Kring herrgården finns en mängd byggnader nödvändiga för att driva godset. Hjärtat för driften var ekonomibygnaderna väster om

Ekar

Kring Kristineholm, liksom kring många andra herrgårdar, finns ett rikt inslag av äldre ekar och andra ädellövträd. De står som fristående solitärträd, i alléer och i skogsbrynen.

Att det är just i herrgårdslandskapet vi finner de flesta riktigt gamla och grova ädellövträden, hör till stora delar samman med ägande, ideal och värderingar.

Eken var ett trädslag som sågs som särskilt värdefullt. Eftersom eken behövdes för rikets flotta ville kronan säkra tillgången till ekvirket. Med undantag för ekskogen på frälseägd jord, var eken kronans egendom. Adeln hade rätt att "sin enskilda skog nyttja och bruka som honom bäst synes." På bondejorden var det förbjudet att hugga, fälla, bryta eller barka ek.

Ekens växtplats intill åkrar och ängar skuggade växtligheten, och den svårnedbrytbara lövförnan vållade tidsödande arbetsinsatser i form av

lövröjning. Löven var inte heller lämpade som djurfoder. Bland bönderna fanns därför ett utbrett ekhat, som omvittnas i 1700-talets ordspråk "Unga ekar och unga adelsmän skall man hata".

När bestämmelserna lättades ledde det till att många ekar höggs ned framförallt de som stod på åkrarna och konkurrerade med grödan om ljus och vatten. Eken på frälsejorden fick ofta stå kvar som en markör för status och rikedom.

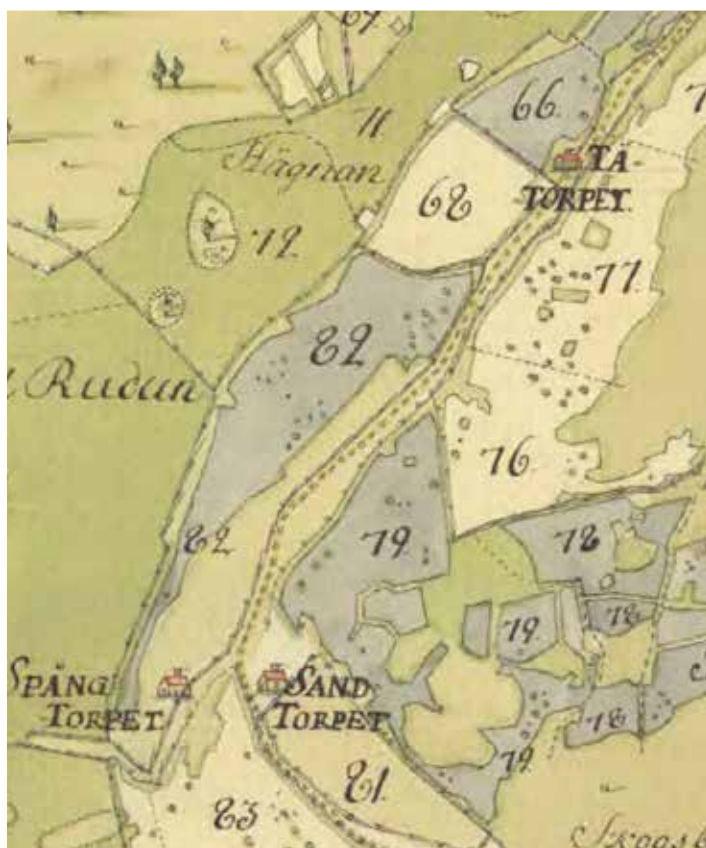
Vidkroniga träd och grova grenar berättar om att trädet vuxit upp på en ljus växtplats där grenarna fått plats att breda ut sig. Vidkroniga hagmarksträd som idag står i en sluten skog vittnar om en tidigare betespräglad gles och luckig skog.

huvudbyggnaden. Ladugårdsplatsen var därför en representativ del av herrgårdsanläggningen. Stallar, logar och magasin hyste gårdens kapital, den bärgade skörden, vinterfoder, dragare och kreatur, fordon och redskap, vittnade om gårdens tillgångar. Byggnaderna formgavs med omsorg. Samtidigt fanns en klar avgränsning mellan herrgårdsbyggnaden och gårdens ekonomibyggnader. Ladugårdsplatsen låg på avstånd från mangården med byggnaderna samlade i en sluten gårdsfyrcant. Ekonomibyggnaderna följer ännu samma mönster och en av längorna med synlig timmerstomme härrör troligtvis från 1700-talet. I början på 1900-talet förnyades komplexet med ny loge 1906, magasin 1911, ladugård 1936 och stall 1938. En stor del av arbetet på herrgården utfördes av statare, torpare och tjänstefolk.

Inom egendomen fanns en tydlig skillnad mellan de som ägde och de som arbetade. Bostädernas storlek, läge och utformning åskådliggjorde skillnader i arbetsuppgifter och social ställning. Bostäder för arbetarna låg på behörigt avstånd till herrgården. Under 1600-talet tillkom flera torp i utkanten av de sammanhängande odlingsmarkerna. Torpen ligger som pärlband i de småbrutna markerna i gränsen mot skogen.

Längst i söder låg Stora Kodansen, Sveden, Vretatorp, Vikartorpet, Södertorpet samt Lilla Kodansen. Längre norrut fanns Velamstorp, Eklundstorp, Åtorp, Sandtorp och Spångtorp. Torpet Tåtorp närmast herrgården fungerade som skola för både herrgården och Sättraby fram till att herrgården uppförde en större skola 1910.

Torpen var både självständiga småjordbruk och samtidigt en del i herrgårdens arbetsorganisation. Torparens bostad med tillhörande små åkrar, ängstäppor och inhägnade

*Sand Torpet. Länger i Södern
från föreskrifne beläqil bebos af Torpa-
ren Johan Johansons, gör 5 dagswårken
i weckan om Sommare, men 3 om
wintren i den ena och 2 i den andra weckan*

beteshagar betalades i form av dagsverken till huvudgården. Dagsverksbördan reglerades genom ett kontrakt mellan torparen och godsägaren. Torparna gjorde ett antal dagsverken i veckan, ofta varierande beroende på årstidernas varierande arbetsbelastning inom jordbruket, och resten av tiden ägnades åt torpets småjordbruk.

När stordrift och rationella brukningsmetoder började införas räckte ofta inte torparnas dagsverken till. Statarsystemet blev vanligt på större gårdar under den agrara omvandlingen på 1800-talet. Statarna var egendomslösa, årsanställda, gifta lantarbetare och ofta var både mannen och kvinnan i familjen anställda. Deras bostäder tillhörde arbetsgivaren och de hade arbetsersättning i form av ”stat” som innebar att lönen till största delen betalades ”in natura”.

Eftersom torpsystemet var flexibelt levde det dock kvar ofta vid sidan av statarna. Till skillnad från de helårsanställda statarna var torpen i stort sett självförsörjande och torparens dagsverken kunde regleras till arbetsintensiva delar av året.

Arbetarbostäder låg samlade längs med norra infarten bakom herrgården. Där finns ett flertal bostäder och en statarlänga med lägenheter för flera familjer. Bebyggelsen avspeglar den vardagliga verksamheten i herrgårdsmiljön.

Värden att bevara och utveckla

Riksintressebeskrivningen

Följande kapitel ska beskriva och förklara de värden som motiverar riksintresset, och hur de kulturhistoriska värdena kan bevaras och utvecklas. Den tillhörande kartan utgör en del av analysen som avser att underlätta möjligheten att utveckla och förstärka riksintressets karaktärer och kvaliteter. I kartan har riksintressets värdekomponenter uttolkats och förstärkts geografiskt.

Motivering:

Odlingslandskap med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet, *bymiljö* samt mindre *herrgårdsmiljö* från 1700-talet. (*Fornlämningsmiljö*)

Uttryck:

Bronsålderns gravrösen och stensättningar samlade kring den forntida havsviken samt stora järnåldersgravfält och en *fornborg* visar på en tät bosättning under bronsåldern och järnåldern. Den stora Sättraby med tät bebyggelse, omgivande öppna odlingsmarker och skog. Kristineholms lilla rokokoherrgård med trädgård, ekonomibygnader och omgivande jordbruks- och skogsmarker med alléer, statorbostäder, många torp samt skola och lämningar av en såg, en ångkvarn och järnväg.

Riksintressebeskrivningen tar fasta på följande nyckelbegrepp:

- Odlingslandskap
- Bymiljö
- Herrgårdsmiljö
- Fornlämningsmiljö

Riksintressets motivering omfattar flera olika historiska miljöer som inte har någon direkt koppling sinsemellan. Bymiljön, herrgårdsmiljön och fornlämningsmiljön visar var för sig på en kulturhistorisk utveckling och/eller tidsperiod, men har inget uppenbart samband med varandra.

- Förhistoriska lämningar kring den forntida havsviken
- Sättraby med omgivande odlingsmark
- Kristineholms herrgård med trädgård, ekonomibygnader och omgivande odlingsmark
- Herrgådens övriga bebyggelse samt arbetarbostäder
- Den stora mängden torp med anslutande småskaligt odlingslandskap i dalgångskanterna

Kärnvärden i riksintresset

Riksintresseområdet representerar såväl unika som representativa kulturmiljövärden. Sättra by med omgivande odlingsmark och rötter i järnåldern är speciell på grund av sin storlek.

Odlingslandskap

Odlingslandskap Samlingsbegrepp för landskap präglat av lantbruk. Odlingslandskapet innefattar herr-gårdar, byar och gårdar med dessas transportvägar, arbetsställen och produktionsmarker, såsom åkrar, ängsmark, betesmark, bondeskog, vattendrag, våtmarker och sjöar.

Bymiljö

Bosättning innehållande flera intill varann belägna gårdar (minst två) och tillhörande produktionsmarker med vissa marksamfälligheter och viss funktionell samverkan. Framför allt avses här jordbrukets byar med sina under äldre tid täta slutna bykärnor och utvecklade kollektiva bruksformer.

Herrgårdsmiljö

Miljömässiga sammanhang med karakteristisk kulturprägel kring en herrgård. Utmärkande för herrgårdskulturen är bland annat monumentalt anlagda gårdsanläggningar i huvudsak framvuxna under perioden 1600-1800-tal (corps-de-logi, park, trädgård/orangeri, allésystem, storskaliga, ofta idéalt formgestaltade ekonomianläggningar och enhetliga personalbostäder), med för storskalig egendrift inrättade produktionsmarker, samt omgivande ädellövskog där särskilt ekbestånden har symbolvärde.

Fornlämningsmiljö

Miljö vars kulturhistoriska betydelse främst konstitueras av fasta fornlämningar, deras relation sinsemellan och till naturmiljön.

Byn var stor redan under medeltiden. Det öppna odlingslandskapet som omger byn samt omgivande förhistoriska miljöer är representativt för den agrarhistoriska landskaps- och bebyggelseutvecklingen i en karaktäristisk uppländsk dalgångsbygd. Kristineholm utgör representativa exempel på godspolitikens påverkan på det agrara landskapet och bebyggelsen. Bronsålderns och den äldre järnålderns lämningar vid den forntida havsviken invid Erken visar på en tidig bebyggelsekoncentration som inte har någon tydlig koppling till senare tiders bebyggelselägen.

Dalgångsbygd utmed förhistorisk vattenled

Riksintresset speglar sammantaget en förhistorisk och tidigmedeltida centralbygd med goda kommunikationer och lång bruks- och bosättningskontinuitet. En särskilt framträdande karaktär för området är spåren efter förhistoriska farleder som knöt samman Östersjökusten med de inre av Uppland. Bebyggelsen är tydligt anpassad till de naturgeografiska förutsättningarna med mindre byar och ensamgårdar i karaktäristiska höjdlägen. By- och gårdsmiljöerna med omgivande öppna odlingsmarker, ett sammanbindande äldre vägnät och rika fornlämningsmiljöer illustrerar bebyggelsens utveckling och det långvariga bruket av dalgångsbygdens bördiga marker.

Bymiljö

Sättra by representerar en ovanligt stor by med omgivande odlingsmark. Byn omges av förhistoriska gravfält och utgör i sin helhet ett åskådligt exempel på en bebyggelseutveckling

med ursprung i järnåldern som ännu är urskiljbar. För att bevara de kvaliteter som riksintresset uttrycker är det avgörande att värna det öppna odlingslandskap som idag omger bymiljön. Likaså är gårdsmiljöernas ekonomibyggnader som utgör dokument över tidigare generationers investeringar i jordbruket betydelsefulla för helhetsupplevelsen av landsbygden och dess byar och gårdar.

Herrgårdsmiljö

Kristineholm representerar en mindre herrgård. Herrgårdarnas ståndsmässiga placering på markanta moränhöjder, park- och trädgårdsanläggningar, alléprydda uppfartsvägar, lämningar efter avhysta bytomter och det omgivande odlingslandskapet präglad av stordriften ger uttryck för en medvetet gestaltad högreståndsmiljö. Det rika inslaget av gamla grova ekar kring Kristineholm är karaktäristiskt för det herrgårdspräglade landskapet. Herrgårdens samlade bebyggelsemönster, med herrgårdstomt och ladugårdstomt centralt i området, tillhörande arbetarbodstäder och statarlängor i närområdet och en stor mängd torp i det omgivande odlingslandskapet visar på hur arbetet med herrgårdens försörjning har varit organiserad.

Tips och råd för dig som bor

Följande tips och råd kan fungera som inspiration och vägledning för dig som bor i området. Råden tar fasta på åtgärder som kan vidtas för att tillvarata och utveckla bärande kulturhistoriska kvaliteter i miljön.

Generella råd och tips vid ändring/tillägg av befintlig bebyggelse:

- Variationer i bebyggelsen bör bevaras. De ursprungliga materialen berättar om byggnadernas historia, äldre hantverksskicklighet, materialkvalitet och byggnadsteknik.
- Gamla fönster bör i så stor utsträckning som möjligt bevaras. Utbyte av gamla fönster till moderna kan ofta förändra hela fasadens gestaltning.
- Utbyte av hela locklister, panelbrädor eller hyvlad fasadpanel bör endast utföras i nödfall. Överväg i första hand att skarva nedifrån.
- Färgval bör göras i enlighet med den lokala traditionen. I riksintresset är de flesta rödfärgade fasader av faluröd slamfärg. Övriga snickerier bör målas med linoljefärg.
- Taktäckning bör väljas med hänsyn till lokal tradition och byggnadens funktion. Taktäckningen är traditionellt sett ofta av tjärat spån på ekonomibyggnader och torp. Senare kom det enkupiga teglet på bostadsbebyggelse och plåt och tvåkupigt tegel blev den vanligaste taktäckningen på ekonomibyggnader. Järnplåt och lertegel var dyrt och tillhörde herrgårdarna fram till 1900-talet.
- De få knuttimrade byggnader som fortfarande förekommer innehar stort kulturhistoriskt värde. Underhåll med traditionella material och metoder.
- Eventuell tillbyggnad eller andra nytillskott som fönster, dörrar och fasadpanel

anpassas till den befintliga byggnaden när det gäller utformning, placering och materialval. Äldre fönstersnickerier är ofta utförda av trä med hög kvalitet. Fönsteromfattningar samt fönstersnickerier målas i linoljefärg. Renovering av befintliga fönster är ett föredra framför utbyte.

- Tänk på placering och utformning av belysning, staket och stolpar.

Att tänka på om du ska bygga nytt:

- Kontrollera om din planerade tomt ligger inom fornlämningsområde.
- Prioritera att bygga nytt i anslutning till befintlig bebyggelse och vägar.
- Titta på den närmsta omgivningen när det gäller den befintliga bebyggelsens färgsättning, formspråk, byggnadernas placering på gårdstomten och tomtens utformning.
- Tänk på dörr- och fönstersättningens utförande, dimensioner och symmetri för att ge byggnaden ett harmoniskt fasaduttryck. Anpassa takets form och lutning efter husets proportioner.
- Låt tomtstruktur och trädgård inspireras av den omgivande bebyggelsemiljön. Sök möjlighet att återanvända formelement som gamla odlingslotter, samt inlemma bestånd av äldre träd och trädgårdsväxter, blommande och bärande buskar i den nya miljön.
- Sträva efter att ta tillvara nivåskillnader i topografin för att knyta an till den äldre miljön. Tänk på att tomten inte bör se för anlagd ut, låt utkanterna på ett naturligt sätt smälta in i omgivningen.

Andra tips och råd för att utveckla befintliga kulturhistoriska kvaliteter:

- Utveckla befintliga kvaliteter längs äldre bygator och alléer. Kontinuerlig återplantering av nya träd när äldre träd längs allén/bygatan dör.
- Vägdiken kan underhållas och slås på ett sätt som gynnar konkurrenssvag flora.
- Underhåll och bevara ekonomibyggnader för förståelsen av den äldre bebyggelsemiljön och upplevelsen av landskapet.
- Områdets tradition av staketstolpar och grindstolpar i granit bör upprätthållas och då gärna vara grovt huggen
- Skapa möjlighet att visuellt uppfatta och förstå historiska samband. Gravar och gravfält som ligger i närheten av den historiska bebyggelsen och vittnar om platsens förhistoriska bosättningsmönster bör hållas öppna så att de kan uppfattas från vägar och bebyggelse. Åtgärda igenväxningsvegetation genom röjning eller bete.

- Tillvarata pedagogiska möjligheter genom att sätta upp lättillgänglig information om intressanta målpunkter för boende och besökare som kan bidra till att berika upplevelsen av landskapets kulturhistoriska kvaliteter.

Planering på landsbygden

Bebyggelsen i landskapet

Ett nyuppfört hus syns mer på landsbygden än i staden. Placeringen, karaktären och skalan på nybyggda hus har stor betydelse för hur det påverkar landskapet. Hus som uppförs isolerat i landskapet med krav på nya tillfartvägar kan riskera att fragmentera odlingslandskapet och försvåra möjligheterna till fortsatt jordbruksdrift och förvaltning av viktiga natur- och kultur-miljökvaliteter.

Nyttillkommen bebyggelse kan också ge upphov till en ”uppluckring” av bebyggelsebilden och gradvis omvandling av landsbygden. Landsbygdens karaktär kan förändras och tappa en del av sin attraktionskraft när bostäder med ”villastandard” utan anknytning till den agrara miljön uppkommer. På sikt kan möjligheterna att tolka och uppleva historiskt framvuxna strukturer och samband i landskapet försvåras.

Av tradition är höjdlägen eller sluttningar naturliga platser att lägga bebyggelse på. Vid placering av byggnader i höjdlägen är det samtidigt viktigt att tänka på att byggnaden kan riskera att bli exponerad och alltför dominerande i landskapet. Det ställer särskilt höga krav på en genomtänkt placering och utformning av huset. Den äldre bebyggelsen har historiskt vuxit fram utmed vägar och stråk. Att förtäta och komplettera befintlig bebyggelse längs vägnätet knyter an till den äldre byggnadstraditionen och gör att nyttillskott smälter in på ett naturligt sätt i miljön. Vid komplettering av bebyggelse i anslutning till vägar är det viktigt att bevara gaturummets lantliga karaktär. Ny bebyggelse bör därför läggas ett stycke in från vägen.

Huset på tomten

När det gäller de enskilda byggnadernas placering på tomten bör man förhålla sig till bebyggelsemönstret på den specifika platsen och hur byggnaderna traditionellt sett placerats på gårdstomten. I de äldre bymiljöerna är bebyggelsen i regel placerad utmed byvägar med husen grupperade runt en mer eller mindre öppen gårdsplan.

Förhållanden som väderstreck, sol och vind har också betydelse. Traditionellt sett placerades husen för att tillgodose tillgång på värme och kyla på ett naturligt sätt. Vanligtvis placerades huvudbyggnaden på gårdstomtens högsta punkt med framsidan orienterad åt söder. Uthusen lades i regel lite lägre och inte alltid med utgångspunkt från huvudbyggnaden. Istället kunde uthusen vara anpassade efter bygatans eller vägens sträckning. Eftersom byggnadernas placering kan variera från plats till plats är det viktigt att titta på den närmsta omgivningen.

Sträva efter att ta tillvara topografins förutsättningar. Tomten bör bygga vidare på nivåskillnader i topografen för att skapa en varierad gårdsbild som samspekar med den omgivande miljön. Man bör också tänka på att tomten inte ser för anlagd ut. Det är en fördel om utkanterna av tomten på ett naturligt sätt smälter in i omgivningen. Tomtgränser kan med fördel utformas diskret med buskar, låga häckar eller staket. Mjuk vegetation av naturkaraktär ansluter till det omgivande landskapet.

De äldre bymiljöerna ramar ofta in av äldre träd, trädridåer och buskar. Vid nybyggnad eller vid ändring och tillägg till befintliga byggnader bör det planeras med utrymme för växtlighet för att knyta an till den äldre miljön. Att spara äldre träd och vegetation invid ett nybyggt hus ger anknytning till platsen. Det tar tid för nyplanterade träd att växa sig stora. Uppväxta träd bidrar till en lummig miljö och har en storlek som kan samspeka med huset.

Nya hus bör förhålla sig till och inspireras av skala och byggnadstraditioner hos omgivande bebyggelse. Undvik stora byggnadsvolymer som riskerar att bli dominerande i landskapet. Det kan i vissa fall vara bättre att bygga fler enheter på tomten. Garage och eventuellt förråd bör utformas enkelt och underordna sig boningshuset. Husens proportioner, takvinkel, färgsättning och material är byggnadsdetaljer som påverkar helhetsintrycket. Val av fönster har också stor betydelse för byggnadens uttryck och förmåga att samspeka med den äldre traditionella bebyggelsen.

Generella riktlinjer för ny bebyggelse

- Orienteringen av nya byggnader bör ske efter väderstrecken i landskapet.
- Nya tillägg anpassas i skala och planform till omgivande bebyggelse med förankring på platsen.
- Komplementbyggnader underordnar sig boningshus både när det gäller placering och storlek.
- Takets form och lutning anpassas efter husets proportioner. Taket bör utgöra högst hälften av hela fasadens höjd.
- Fasaden kan hämta inspiration från omgivande bebyggelse och målas i färgskala med förankring på platsen. Vanligt förekommande i på landsbygden är träpanel i faluröd och naturanpassad färgskala i dämpade, ljusa jordfärger.
- Grunden bör utföras förhöjd och vara väl markerad.
- Val av fönster har stor betydelse för byggnadens uttryck och eventuella anpassning till en äldre bebyggelsemiljö.
- Naturliga tomter som följer terrängen. Trädgårdar bör ansluta till områdets lantliga karaktär, varva öppet med slutet. Eventuella avskärmningar i tomtgräns bör utformas diskret med buskar, låga häckar eller staket. Traditionen med vårdträd kan med fördel hållas levande, likaså förnygring och komplettering av alléer. Vid plantering förordas för platsen traditionella val av växter, fruktträd och bärbuskar.

Generella riktlinjer för ny bebyggelse i bykärna

- Komplettering sker i luckor på bytomterna eller i anslutning till den befintliga traditionella bebyggelsen.
- Tomtstorlek och placering av byggnader på tomten görs med hänsyn till befintligt bebyggelsemönster på platsen för att behålla känslan av en naturligt framväxt bymiljö. I bymiljöer som har utpräglade bygator, kan vägen kantas med en lång smal byggnad längs med vägen eller med kortsidan mot vägen.
- Gaturummet har ofta en lummig naturnära karaktär. Värna trädrader och alléer.

Generella riktlinjer för ny bebyggelse längs väg

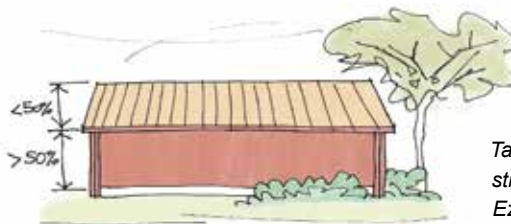
- Ny bebyggelse längs med det äldre vägsystemet bör knytas till höjdlägen och inte placeras på odlingsmark.
- Utgå från gaturummets karaktär avseende indrag från gatan eller gatunära placering.

Generella riktlinjer för ny bebyggelse i skogsmark

- Ny bebyggelse i skogsmark bör ha den småskaliga torpmiljön som förebild när det gäller placering och skala.
- Bebyggelsen ligger ofta i brynet mellan skog och åker, med indrag från vägen.
- I skogsmark och brynzoner bör tomter utformas naturnära utan skarpa avgränsningar.

Illustration till förslag på riktlinjer för ny bebyggelse. Boningshuset ligger indraget från vägen med en till tomten anpassad placering. Uthusen underordnar sig boningshuset. Varierande takhöjd och siluett skapar en dynamisk anpassad gårdsmiljö. Mjuk vegetation av naturkaraktär ansluter till det omgivande landskapet. Av Ezequiel Pinto- Guillaume.

Takets höjd bör inte överstiga vägglivets höjd. Av Ezequiel Pinto-Guillaume.

Exempel på karaktär och placering av äldre bebyggelse

Torp placerat i skogsbyn

Bebyggelse utmed väg i höjdläge

Kringbyggd gårdsmiljö med manbyggnad och ekonomibygnader som inramar gårdstunet

Exempel på trädkantad bygata

Herrgårdsmiljöerna utmärks av ståndsmässig utformning med huvudbyggnad och flankerande flyglar

I herrgårdsmiljöerna är ekonomibygnadesdelen placerad avskilt från mangården

Rak uppfartsväg bildar karaktäristisk axel i gårdsanläggningen

Grönt gaturum utmed alléprydd väg

Källor

Litteratur

Morger, K. 1990: Kulturminnesvårdsprogram för Norrtälje kommun. Del 1 och 2. Byggnadsnämnden och kulturnämnden i Norrtälje kommun.

Rosenberg, C.M. Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige 1882-1883

Svenska Gods och Gårdar. XI. Stockholms län. 1938

SNA Stockholm – Mälardalenregionen. 2008

Tham,W. Beskrifning öfver Stockholms län, 1850

Kartor

By	Åtgärd	Årtal	Aktbeteckning	Arkiv
Kristineholm	Konceptkartan till den Häradsekonomiska kartan	1901-06	J112-85-6	RAK
Östersättra	Geometrisk avmätning	1639	A57-16:a8:30-31	LMV
Östersättra	Ägomätning	1742	A57-16:2	LMV
Sättraby	Storskifte	1769	A22-13:2	LMV

Webadresser

<http://www.upplandia.se/>

<http://runeberg.org/>

<http://stockholmslansmuseum.se/>

KONTAKTUPPGIFTER

Norrtälje kommun
Box: 800, 761 28 Norrtälje
Telefon: 0176-710 00
E-post: norrtalje.kommun@norrtalje.se

norrtalje.se